

13. Коруля І.В. Державний контроль та нагляд як ефективні засоби діяльності міліції у сфері протидії корупції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 25. С. 168–171.

14. Маслова Я.І. Контроль та нагляд у державному управлінні автомобільними дорогами. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 462–467.

15. Єпринцев П.С. Співвідношення термінів державний контроль та нагляд, недержавний контроль (розмежування та схожість правової природи). *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 103–107.

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.4.27>

МЕЛЬНИК В.І.

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ»

TO THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF “SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF THE STATE”

Застосування системного підходу під час вивчення економічної безпеки як соціально-економічного феномену зумовлене розумінням того, що в основі її забезпечення лежить складна людинорозмірна система, яка має здатність до самоорганізації та саморозвитку. Системний підхід передбачає аналіз економічної безпеки на основі базових вимог до неї як системи. Метою статті є з'ясування поняття «система економічної безпеки держави» на основі вже проведених досліджень і публікацій. У вітчизняних тлумачних словниках міститься низка підходів до розуміння терміну «система»; науковці ж пропонують як спрощені, загальні розуміння аналізованої дефініції, орієнтовані на декілька галузей наук, так і ускладнені, що мають вужчу сферу застосування. Враховуючи такі думки, можна зробити закономірний висновок, що мова йде про універсальну категорію, яка, за певної сукупності характеристик, активно застосовується у багатьох галузях наук (біологічних, історичних, економічних, технічних, філософських, юридичних та інших). За тривалий період розвитку наукової думки воно нерідко доповнювалося та дещо трансформувалося, адаптуючись до різних напрямів досліджень. На наше переконання, з позиції юридичної науки її варто розглядати як багаторівневу соціальну систему, яку формують відповідна сукупність правових засобів, методів та гарантій, покликаних забезпечувати охорону тих чи інших суспільних відносин від протиправних посягань. Будь-якій системі притаманна певна сукупність іманентних основних властивостей. До числа таких, враховуючи проаналізовані точки зору, слід віднести наступний спектр: 1) синергічність; 2) мультиплікативність; 3) емерджентність; 4) цілеспрямованість; 5) сукупність елементів; 6) істотні зв'язки між елементами; 7) наявність певної організації; 8) існування інтеграційних властивостей; 9) інші. У ході дослідження встановлено, що у наукових джерелах мали місце непоодинокі спроби дати чітке визначення цим поняттям «система» та «система економічної безпеки держави», однак вони часто породжували наукові дискусії. Законодавчого визначення поняття «система економічної безпеки України» до цього часу немає, тому запропоновано власне визначення цієї дефініції.

Ключові слова: система, система економічної безпеки, підходи, поняття, властивості.

The application of a systemic approach when studying economic security as a socio-economic phenomenon is conditioned by the understanding that its provision is based on a complex human-sized system that has the ability to self-organize and self-develop. The system approach involves the analysis of economic security based on the basic requirements for it as a system. The purpose of the article is to clarify the concept of "system of economic security of the state" on the basis of already conducted research and publications. The domestic explanatory dictionaries contain a number of approaches to the understanding of the term "system"; scientists offer both simplified, general understandings of the analyzed definition, focused on several branches of science, and complicated ones that have a narrower scope of application. Taking into account such opinions, we can draw a logical conclusion that we are talking about a universal category, which, according to a certain set of characteristics, is actively used in many fields of science (biological, historical, economic, technical, philosophical, legal, and others). During the long period of development of scientific thought, it was often supplemented and somewhat transformed, adapting to different directions of research. In our opinion, from the point of view of jurisprudence, it should be considered as a multi-level social system, which is formed by an appropriate set of legal means, methods and guarantees designed to ensure the protection of certain social relations from illegal encroachments. Any system is characterized by a certain set of immanent basic properties. Among these, taking into account the analyzed points of view, the following should be included: 1) synergy; 2) multiuse; 3) emergency; 4) purposefulness; 5) set of elements; 6) significant connections between elements; 7) presence of a certain organization; 8) existence of integration properties; 9) others. In the course of the research, it was established that in scientific sources there were several attempts to give a clear definition of these concepts "system" and "system of economic security of the state", but they often gave rise to scientific discussions. There is no legislative definition of the term of the system of economic security of Ukraine so far, so a proper definition of this definition is proposed.

Key words: *system, system of economic security, approaches, concept, properties.*

Вступ. Застосування системного підходу під час вивчення економічної безпеки як соціально-економічного феномену зумовлене розумінням того, що в основі її забезпечення лежить складна людинорозмірна система, яка має здатність до самоорганізації та саморозвитку. На думку В. О. Лукіна, така система піддається впливам зовнішнього середовища і реагує на них [1, с. 174]. Відповідно, слід ознайомитися й проаналізувати існуючі часто згадувані та визнані підходи до розуміння значення і сутності цієї категорії, а також доцільно здійснити характеристику останньої.

Слід погодитися з висловлюванням А. М. Гуменюка, який вважає, що системний підхід передбачає аналіз економічної безпеки на основі базових вимог до неї як системи. По-перше, будь-який системний об'єкт є елементом системи більш складного порядку. По-друге, система – це сукупність підсистем, які утворюють об'єкт як цілісне явище або процес. Економічна безпека містить у собі певні підсистеми, які відрізняються між собою за рівнем і якістю, але зв'язані і структурно організовані. По-третє, будь-який об'єкт з точки зору системної організації має підпорядкованість рівнів. Домінуюче місце в системі економічної безпеки займає людина, яка взаємопов'язана з іншими суб'єктами економічної діяльності та безпеки. По-четверте, система економічної безпеки має бути адаптована до зовнішнього середовища, що дасть можливість розробити економічну політику з метою усунення або зменшення загроз економічній стабільності суспільства. По-п'яте, базисом системи економічної безпеки має бути діяльність її суб'єктів [2, с. 55–56].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід вказати, що питання, пов'язані з визначенням дефініції «система», встановлення його властивостей та з'ясування сутності перебували в полі зору багатьох вчених і науковців. До числа таких слід віднести В. Т. Гаврилюка, Л. І. Заморську, С. П. Завгородню, І. І. Коваленка, А. М. Куліша, Н. Ю. Мельничук, П. М. Пархоменка, В. М. Садовського та інших.

Безпосередньо фокусуючи увагу вже на економічній безпеці країни, зважаючи на попередньо нами розглянуті та досліджені особливості, можемо стверджувати, що їй притаманна системність. Аналогічні точки зору можна зустріти в дослідженнях таких науковців, як В. В. Барабін, Г. М. Бистрик, З. С. Варналій, В. В. Ворожихін, Д. В. Гордієнко, А. М. Гуменюк,

Т. Крушельницька, Н. П. Купрещенко, І. Г. Мішина, І. О. Ревак, О. Ю. Чубукова, О. С. Шнипко та багато інших.

Метою ж цієї статті є з'ясування поняття «система економічної безпеки держави» на основі вже проведених досліджень і публікацій.

Виклад основного матеріалу. Поняття «система» походить від давньогрецького *συστήμα* – «сполучення» і означає «ціле», «складене з частин» тощо. Вважалося, що воно використовувалося у тих випадках, коли було необхідно охарактеризувати об'єкт, який досліджується або проектується як дещо ціле, складне, і про який неможливо одразу одержати просте уявлення [3, с. 130]. У процесі еволюції, як і більшість понять, змістовне наповнення дефініції поступово доповнювалося, дещо трансформувалося, проте, як показала ретроспектива, не змінювалася її сутність. Зі стрімким розвитком думки та активним науковим попитом на дослідження «систем» як категорії, закономірно виникає ряд нерідко діаметрально протилежних поглядів стосовно розуміння деяких властивостей останньої. Водночас мали місце непоодинокі випадки поєднання деяких складових характеристик гносеологічного й онтологічного підходів для спроб визначення та характеристики аналізованої дефініції, а також намагань методологічного узагальнення таких позицій.

У вітчизняних тлумачних словниках міститься низка підходів до розуміння терміну «система». З огляду на тематику здійснюваного наукового дослідження доцільно виокремити наступні варіанти: 1) порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь; 2) форма організації, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ та ін.); 3) сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; 4) сукупність принципів, які є основою певного вчення; 5) будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин [4].

Серед досліджень вітчизняних й іноземних науковців також доволі часто зустрічаються думки з приводу розуміння останніми терміну «система». При цьому науковці пропонують як спрощені, загальні розуміння аналізованої дефініції, орієнтовані на декілька галузей наук: 1) все, що складається з пов'язаних один з одним частин, варто називати системою (С. Бір); 2) сукупність елементів, певним чином пов'язаних і взаємодіючих між собою, для виконання заданих цільових функцій (І. І. Коваленко) [5, с. 11]; 3) безліч складових єдності елементів, їх зв'язки і взаємодію між собою і між ними і та зовнішнім середовищем, утворюють притаманну даній системі цілісність, якісну визначеність і спрямованість (А. С. Малін, В. І. Мухін) [6, с. 13] та ін.), так і ускладнені, що мають вужчу сферу застосування: 1) система управління фінансовими ресурсами органів місцевого самоврядування являє собою комплекс взаємопов'язаних елементів, методів, застосовуючи які, суб'єкти управління взаємодіють з метою забезпечення ефективності і цілісності процесу формування та використання фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування (Н. Ю. Мельничук) [7, с. 109]; 2) упорядкована сукупність матеріальних об'єктів (елементів), об'єднаних будь-якими зв'язками (механічними, інформаційними), призначених для досягнення певної мети і досягають її найкращим (по можливості) чином (Ю. І. Дегтярьов) [8]; 3) у філософському аспекті «система» часто трактується як сукупність елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках між собою та утворюють деяку єдність цілей; 4) є сукупністю соціальних відносин, утворених у результаті спільної діяльності, і разом з економічною визначає мету матеріального й духовного виробництва, суспільної політики, формує принципи та методи їх організації; 5) багаторівнева соціальна система, яку складають правові засоби, методи та гарантії, що забезпечують охорону суспільних відносин від протиправних посягань, та державні органи, які виконують правоохоронні функції; 6) система як об'єкт пізнання у найбільш загальному тлумаченні теорії систем, характеризується такими атрибутивними ознаками, як ієрархія складових системи та ієрархія взаємозв'язків системи. Множина елементів системи та структура системи є ключовими логіко-методологічними категоріями системного підходу в аналізі.

Хоча окремі тлумачення досліджуваного поняття другої групи можна розцінювати як такі, що орієнтовані й на широкий спектр сфер застосування, однак враховуючи переконання авторів, віднесемо їх саме до пропонованого різновиду. Враховуючи такі думки, можна зробити закономірний висновок, що мова йде про універсальну категорію, яка, за певної сукупності характеристик, активно застосовується у багатьох галузях наук (біологічних, історичних, економічних, технічних, філософських, юридичних та інших).

Розглядаючи й аналізуючи думки щодо розуміння поняття «система» та звертаючи увагу на окремі аспекти його еволюції, бачимо, що будь-яка система має певні іманентні властивості, такі

як синергічність, мультиплікативність, емерджентність, а також цілеспрямованість. О. Г. Аполов виокремлює чотири основні її властивості, а саме: 1) система є, перш за все, сукупністю елементів, які за певних умов можуть розглядатися як системи; 2) наявність істотних зв'язків між елементами і (або) їх властивостями, що перевершують за потужністю (силою) зв'язку цих елементів з елементами, що не входять в цю систему; 3) наявність певної організації, що проявляється в системі ентропії (системі невизначеності, хаосу), системи порівняно із ентропією системоутворюючих чинників, що визначають можливість створення системи, число істотних зв'язків, якими може володіти елемент, число квантів простору і часу; 4) існування інтеграційних властивостей, тобто властивих системі в цілому, але не властивих жодному з її елементів окремо [9, с. 24-25]. Фахівці з безпекознавства звертають увагу на такі її властивості: 1) стабільність; 2) стійкість; 3) живучість; 4) відносна самостійність; 5) цілісність.

Ці вимоги до системи орієнтують системний підхід не тільки на аналіз єдності елементів, але і на розгляд включеності системи в середовище взаємодії з нею. Сама система подана як елемент більш широкої системи, що охоплює дану. Таким чином система – не тільки деяке ціле, складене з певних взаємодіючих елементів, це сукупність елементів, що володіє певною поведінкою в складі іншої, більш складної системи – навколишнього середовища.

Деякі вчені окремо акцентують увагу на такій її ознаці як «цілісність». До прикладу, В. Г. Афанасьєв переконує, що цілісна система – це така система, в якій внутрішні зв'язки частин між собою є переважачими по відношенню до руху цих частин і до зовнішнього впливу на них [10, с. 26]. На наш погляд, вбачається не виправданим позиціонування системи як цілісної. Вважаємо, що це пояснюється такими факторами: 1) кількість сфер відносин, яких стосується певна система (чим їх більше, тим складніше системі виконувати всі свої функції в кожній із них); 2) змінність складових, посилення чи послаблення їх ролі у самій системі; 3) об'єктивна неможливість оперативного реагування на широкий діапазон складних викликів сьогодення, в результаті чого за поточної конфігурації системи у повному обсязі вже неможливо отримати нещодавно можливий результат; 4) закономірна ймовірність відсутності системоутворюючого чинника; 5) під дією суб'єктивних чинників та об'єктивних умов окрема група складових у межах однієї системи може формувати іншу, однак, зважаючи на пропонуване та взяте за основу В. Г. Афанасьєвим визначення цілісності, в усіх випадках її складно буде вважати такою. Тобто очевидно, що будь-яку систему не виправдано розглядати й досліджувати як цілісну.

Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що поняття «система» має загальний характер і давно активно застосовується в різних галузях сучасних наук (біологічних, історичних, економічних, технічних, фізико-математичних, філософських, юридичних та ін.). За тривалий період розвитку наукової думки воно нерідко доповнювалося та дещо трансформувалося, адаптуючись до різних напрямів досліджень. У результаті чого виправдано з'явилося багато точок зору (вузький та широкий погляди) та узагальнених підходів (гносеологічний й онтологічний підходи, дескриптивний і конструктивний та інші групи) з приводу розуміння її сутності, а також сукупності властивостей. На наше переконання, з позиції юридичної науки її варто розглядати як багаторівневу соціальну систему, яку формують відповідна сукупність правових засобів, методів та гарантій, покликаних забезпечувати охорону тих чи інших суспільних відносин від протиправних посягань.

Безперечно, будь якій системі притаманна певна сукупність іманентних основних властивостей. До числа таких, враховуючи проаналізовані точки зору, слід віднести наступний спектр: 1) синергічність; 2) мультиплікативність; 3) емерджентність; 4) цілеспрямованість; 5) сукупність елементів; 6) істотні зв'язки між елементами; 7) наявність певної організації; 8) існування інтеграційних властивостей; 9) інші. Деякі системи доцільно позиціонувати як цілісні, тоді як для інших систем вказана властивість не завжди є типовою в силу існування певних об'єктивних факторів. Також для всіх систем притаманною є наявність своєї структури, фундаментально якісною властивістю якої виправдано визнається її стійкість.

Вивчаючи та досліджуючи систему економічної безпеки України, в першу чергу слід виокремити та проаналізувати думки науковців із приводу розуміння її значення й усвідомлення сутності. Це забезпечить всебічність наукового дослідження, сприятиме її змістовній характеристиці та сформує підґрунтя для репрезентування власного розуміння її особливостей, а також висловлення авторської позиції з приводу дефініції «система економічної безпеки України».

Загальне розуміння терміну «систему економічної безпеки» пропонують Т. Є. Воронкова та О. Ю. Чубукова, вважаючи, що мова йде про складну цілісність і одночасно роздільність різних взаємопов'язаних підсистем й елементів, що взаємодіє з середовищем як єдине ціле

і відокремлена від нього [11]. Вони розглядають економічну складову в її узагальненому вигляді, формулювання значення якої умовно можна накласти як на термін «економічна безпека держави», так і на нерідко вживаний і часто досліджуваний «економічна безпека підприємства» та інші.

О. С. Шнирко вважає, що система економічної безпеки – це система, що взаємодіє з навколишнім оточенням і має сукупність властивостей, які забезпечують здатність до самовиживання та розвитку в умовах виникнення зовнішньої або внутрішньої загрози [12, с. 22].

Т. Крушельницька під аналізованим поняттям розуміє відкрити, складну систему з розгалуженою мережею взаємин, яка функціонує в тісному взаємозв'язку внутрішніх елементів і зовнішнього середовища та визначає розвиток держави як мегасистеми в цілому [13].

О. І. Ревак відзначає, що систему економічної безпеки варто розглядати: 1) як підсистему, що функціонує в межах системи національної безпеки (або входить до складу системи національної безпеки) та разом з іншими видами безпеки утворює певний порядок; 2) як сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних елементів, які завдяки узгодженим діям здатні протидіяти загрозам та гарантувати безпечний розвиток національної економіки [14, с. 61]. Існує точка зору, що її можна визначити як систему економічних відносин, яка ґрунтується на механізмі узгодження економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності, який дає можливість вирішувати економічні конфлікти з найменшими втратами та забезпечує незалежність, стійкість, розвиток, адаптаційність та інерційність національної економіки у взаємодії із внутрішнім і зовнішнім середовищем [15, с. 54].

Заслугує на увагу підхід В. В. Ворожихіна, який у залежності від конкретних обставин пропонує цілу низку варіацій вказаної дефініції. Мова йде про наступні: 1) система підтримки стану захищеності національних інтересів в умовах безперервного зростання ризиків в ході поглиблення процесів глобалізації, яка досягається за рахунок превентивної стратегічної координації діяльності економічних агентів з урахуванням їх інтересів; 2) система досягнення глобально конкурентоспроможних позицій техно-соціо-економіко-екологічного комплексу країни шляхом гармонізації діяльності національних господарюючих суб'єктів з урахуванням їх економічних інтересів; 3) система забезпечення можливостей розвитку для економічних агентів, що перевищують зростання ризиків і загроз у процесі глобалізації; 4) система використання можливостей і захищеність від негативних впливів на економічний розвиток, що виникають у процесі глобалізації, системи господарюючих суб'єктів країни; 5) система досягнення стратегічної захищеності інтересів будь-яких локальних економічних агентів від сукупності глобальних загроз і ризиків; 6) система досягнення незалежності управління і можливості сталого розвитку будь-яких локальних економічних агентів в умовах поглиблення процесів глобалізації; 7) інші розуміння [16, с. 4–5].

Цікавою є думка В. В. Сазонова, який у кримінологічному аспекті розглядає її як таку, що включає дві зони формування, моніторингу загроз і їх нейтралізації: зовнішню та внутрішню. Зовнішня зона фіксує експансіоністсько-підривну діяльність зовнішніх агентів впливу, яка, як правило, розгортається у руслі та механізмах гібридних війн, часто не може бути зафіксована в елементах юридичних складів злочинів за національним законодавством [17, с. 187]. Як бачимо, в наукових джерелах зустрічається значна кількість поглядів із приводу розуміння означення та усвідомлення сутності вказаного поняття. Проте, слід відзначити, що, як відносно більшості дефініцій, для вказаного терміну нетиповим є існування діаметрально протилежних його тлумачень. Думається, що це, насамперед, зумовлено сталістю поглядів відносно основних властивостей поняття «система», яке за довготривалий період еволюції та вжитку практично не змінило власну сутність.

Висновки. Зважаючи на розглянуті погляди визнаних вітчизняних й іноземних науковців, враховуючи результати досліджень вчених-адміністративістів та інших визнаних експертів в аналізованій сфері, а також беручи до уваги власні напрацювання, запропонуємо своє бачення означення саме поняття «система економічної безпеки України». Акцент на потребі висловлення авторської позиції зумовлений тим, що наука, зважаючи на її сутність, роль та призначення ставить жорсткі вимоги до формулювання понятійно-категоріального апарату задля визначеності чіткості й однозначності останніх. Будь-яке поняття являє собою сукупність взаємодоповнюючих характеристик предметів, процесів, явищ, які в такому складі надають змогу відрізнити один термін від іншого, у тому числі й подібних.

Не є винятком поняття й «система» та «система економічної безпеки України». Як було нами встановлено в ході дослідження, у наукових джерелах мали місце непоодинокі спроби дати чітке визначення цим поняттям, але вони часто породжували наукові дискусії. Законодавчого

визначення поняття «система економічної безпеки України» до цього часу немає, тому пропонуємо власне визначення цієї дефініції. Так, під «системою економічної безпеки України» слід розуміти багаторівневу, складну, динамічну соціальну систему з розгалуженою мережею взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів та зв'язків, спрямовану на забезпечення захищеності та стійкості національної економіки відносно дії широкого спектру внутрішніх та зовнішніх загроз екзогенного й ендегенного походжень, а також сприяння конкурентоспроможності останньої у світовій системі господарства, збереження досягнутого рівня прогресу, самовідтворення та сталого й збалансованого поступального розвитку.

Список використаних джерел:

1. Лукін В. О. Системний підхід до визначення поняття «економічна безпека». *Право і безпека*, 2004. № 3/3. С. 173–176.
2. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. К. : НІСД, 2014. 468 с.
3. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : *Курс лекцій. Тернопіль. Економічна думка*, 2005. 124 с.
4. Найповніший тлумачний словник української мови онлайн. V&V Project. URL: <https://eslovnuk.com/система>
5. Коваленко І. І. Вступ до системного аналізу : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2004. 148 с.
6. Малин А. С., Мухин В. И. Исследование систем управления. М., 2005. С. 13.
7. Мельничук Н. Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття системи управління фінансовими ресурсами органів місцевого самоврядування. *Наукові праці НДФІ*, 2010. Вип. 2. С. 104–111.
8. Дегтярев Ю. И. Системный анализ и исследование операций. М. : Высш. шк., 1996. 335 с.
9. Аполов О. Г. Теория систем и системный анализ. Курс лекций. Уфа, 2012. 274 с.
10. Афанасьев В. Г. Системность и общество. М. : Политиздат, 1980. С. 26.
11. Чубукова О. Ю., Воронкова Т. Є. Система економічної безпеки (екосистейт): сутність, структура. *Ефективна економіка*, 2014. № 2. С. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_82.
12. Шнипко О. С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект : монографія. К. : Генеза, 2006. 288 с.
13. Крушельницька Т. Аналіз національних особливостей формування інституцій системи економічної безпеки України. *Публічне адміністрування: теорія та практика*, 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2014_2_14
14. Ревак І. О. Інтелектуальний потенціал у системі економічної безпеки України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03; 21.04.01. Львів, 2016. 474 с.
15. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/osnova>
16. Ворожихин В. В. Об определении экономической безопасности в условиях глобализации. *Безопасность бизнеса*, 2014. № 3. С. 3–7.
17. Сазонов В. В. Поняття та система економічної безпеки: кримінологічний вимір. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2019. № 2. С. 184–189.